

TARJIMA JARAYONINI MODELLASHTIRISH, TARJIMON KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH METODLARI: SEMANTIK TRANSFORMATSIYALAR VA EKVIVALENTLIK MUAMMOLARI

Diana Hakimbayevna SALIYEVA

*O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti magistranti
dianahakimna@gmail.com*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tarjima jarayonini modellashtirishning nazariy va amaliy asoslari, tarjimon kompetensiyasini shakllantirish mezonlari hamda semantik transformatsiyalar va ekvivalentlik muammolari chuqur tahlil qilinadi. Tarjima jarayonining kognitiv modellari, tarjimonning lingvistik va no-lingvistik kompetensiyalari, madaniyatlararo kommunikatsiya elementlari va zamonaviy tarjima texnologiyalarining roli yoritiladi. Shuningdek, semantik transformatsiyalarning turlari, ularning tarjima sifatiga ta'siri va ekvivalentlikni ta'minlash strategiyalari misollar orqali izohlanadi. Tadqiqot natijalari tarjimashunoslik ta'limini modernizatsiya qilish, tarjimonlarni amaliy tayyorlash metodikasini takomillashtirishga xizmat qilishi asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *tarjima jarayoni, kognitiv model, tarjimon kompetensiyasi, semantik transformatsiyalar, ekvivalentlik, pragmatika, madaniyatlararo kommunikatsiya.*

Kirish.

Global kommunikatsiya jarayonlarining jadallashuvi, axborot oqimining keskin ko'payishi va tillararo o'zaro ta'sirning kengayishi bugungi kunda tarjima faoliyatining nazariy va amaliy jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishiga sabab bo'lmoqda. Tarjima endi faqat matnni bir tildan ikkinchi tilga o'tkazish jarayoni emas, balki murakkab ko'p bosqichli kognitiv faoliyat, madaniyatlararo muloqot vositasi hamda muayyan ijtimoiy-ma'naviy funksiyani bajaruvchi jarayon sifatida talqin etilmoqda. Shunday sharoitda tarjima jarayonini ilmiy asosda modellashtirish, uning tarkibiy elementlarini aniqlash va tarjimon kompetensiyasini rivojlantirish metodlarini ishlab chiqish dolzarb masalaga aylangan.

Tarjima jarayonini modellashtirish masalasi ko'plab ilmiy maktablar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Kognitiv yondashuv tarjimoni inson ongida sodir bo'ladigan murakkab aqliy jarayonlar majmui sifatida izohlaydi, kommunikativ model esa tarjimoni ijtimoiy-madaniy kontekstda nutqiy faoliyatning alohida turi sifatida baholaydi, funksional model esa matnning maqsadi va vazifasini yetkazish ustuvorligini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuvlarning barchasi tarjimaning ko'p qatlamli mohiyatini tushunishga xizmat qiladi, biroq tarjimon faoliyatidagi qiyinchiliklarni bartaraf etishda kompleks yondashuvni talab etadi.

Tarjima jarayonida semantik transformatsiyalar alohida o'rin egallaydi. Chunki tillararo farqlar, madaniy tafovutlar, pragmatik kontekstlar va sintaktik strukturalardagi mos kelmasliklar tarjimonni turli semantik o'zgartirishlar – generalizatsiya, konkretizatsiya, modulyatsiya, transpozitsiya, kompensatsiya kabi usullarni qo'llashga majbur qiladi. Ushbu transformatsiyalar tarjima ekvivalentligiga erishishning muhim shartlaridan biri bo'lib, matn mazmuni, uslubi va kommunikativ niyatining adekvat yetkazilishini ta'minlaydi.

Ekvivalentlik nazariyasi tarjimashunoslikning eng qadimiy va shu bilan birga eng murakkab yo'nalishlaridan biridir. E. Naydaning dinamik ekvivalentlik konsepsiyasidan boshlab K. Ryayss va X. Vermeering skopos nazariyasigacha turli ilmiy maktablar ekvivalentlikni mazmuniy, formal, funksional, pragmatik, lingvokulturologik asoslarda izohlab keladi. Amaliyotda esa tarjimon har bir matn turida turlicha ekvivalentlik darajasiga erishishi zarur bo'ladi, bu esa yuqori darajadagi kompetensiyalarni talab qiladi.

Tarjimon kompetensiyasi zamonaviy tarjimashunoslikda markaziy tushunchalardan biri hisoblanadi. Shu bois tarjimonlarni tayyorlashda faqat nazariy bilim emas, balki jarayonni modellashtirishga asoslangan amaliy mashg'ulotlar, strategik fikrlashni shakllantiruvchi topshiriqlar, kognitiv jarayonlarni faollashtiruvchi metodlar qo'llanilishi muhimdir.

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, hozirgi globallashtirish sharoitida tarjima jarayoni ko'plab yangi vazifalar va qiyinchiliklarni o'z ichiga olmoqda. Sun'iy intellekt, neyron tarjima tizimlari, mashinaviy tarjima texnologiyalari tarjimon faoliyatiga ta'sir qilayotgan bo'lsa-da, inson tarjimonining strategik fikrlashi, kontekstni anglash, madaniy tafsilotlarni baholash qobiliyati hali ham o'rnini bosilmayapti. Shu sababli tarjima jarayonining ilmiy modellarini chuqur tahlil qilish, tarjimon kompetensiyasini shakllantirish metodlarini takomillashtirish, semantik transformatsiyalar va ekvivalentlik masalalarini nazariy va amaliy jihatdan o'rganish bugungi kunda ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada tarjima jarayonini modellashtirishning nazariy asoslari, asosiy ilmiy yondashuvlar va ularning afzalliklari tahlil qilinadi, tarjimon kompetensiyasining tarkibiy qismlari va ularni shakllantirish metodlari yoritiladi, shuningdek semantik transformatsiyalar va ekvivalentlik muammolarining ilmiy va amaliy jihatlari keng ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari tarjima nazariyasi va amaliyotini takomillashtirishga, tarjimonlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilishga xizmat qiladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotning metodologiyasi tarjima jarayonini modellashtirish, tarjimon kompetensiyasini shakllantirish, semantik transformatsiyalarni tizimli o'rganish va ekvivalentlik muammolarini ilmiy asosda tahlil qilish uchun kompleks, chatishtirilgan va ko'p bosqichli yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotda lingvistik, kognitiv, psixolingvistik, sotsiokommunikativ hamda didaktik metodlar o'zaro integratsiya qilindi. Birinchidan, tarjima jarayonining nazariy asoslarini aniqlash uchun komparativ-lingvistik tahlil va tarjimashunoslikning klassik maktablari – formal ekvivalentlik, dinamik ekvivalentlik, struktural-semantik transformatsiyalar, kommunikativ tarjima va kognitiv tarjima modellarining g'oyalari o'rganildi. Bu jarayonda Ketto, Jakobson, Nida, Taber, Pym, Gile, Neubert va boshqa zamonaviy olimlarning qarashlari tahlil qilinib, o'zbek tarjimashunosligi uchun moslashtirildi.

Metodologiyaning muhim tarkibiy qismi tarjima jarayonini modellashtirishga qaratildi. Buning uchun tarjima amaliyotining tabiiy holati videokuzatuv, audioyozuv va "think-aloud protocol" (baland ovozda o'ylash) yordamida qayd etildi, tarjimonlarning qaror qabul qilish jarayonlari bosqichma-bosqich qayta konstruksiya qilindi. Olingan materiallar asosida tarjima jarayonining konseptual modeli – matnni idrok etish, semantik qayta ishlash, transformatsiya qilish, ekvivalent variantlarni tanlash, stilistik moslashtirish va yakuniy redaktalash bosqichlaridan iborat ko'p sathli model ishlab chiqildi. Ushbu modelning asosiy elementi sifatida tarjimondagi kognitiv jarayonlar – diqqat, xotira,

inferensiya, kontseptual xaritalar va ma'no tuzilmalari – alohida o'rganildi. Bu jarayonlarni aniqlash uchun psixolingvistik tajribalar, reaksiyalar vaqtini o'lchash, tarjima vaqtida yuzaga kelgan xatolarni kognitiv klassifikatsiya qilish metodlari qo'llandi.

Semantik transformatsiyalarni o'rganishda korpus lingvistikasiga asoslangan empirik tadqiqotlar amalga oshirildi. O'zbek, ingliz va rus tillaridagi parallel matnlar korpusidan 1000 dan ortiq tarjima segmentlari tanlab olindi. Ushbu materiallar asosida transformatsiyalarning chastotasi, qo'llanish shartlari, semantik yuklamasi, matn tiplariga xos farqlari hamda tarjimonning strategik tanlovlari tahlil qilindi. Transformatsiyalarni aniqlashda komponent tahlili, distributiv tahlil, sathlararo tahlil, semantik ekvivalentlikni solishtirma tahlil qilish metodlari qo'llandi. Har bir transformatsiya turi – generalizatsiya, konkretizatsiya, modulatsiya, transpozitsiya, antonim tarjima, kompensatsiya, eksplisitsiya va implicatsiya – alohida bayon etilib, ular qo'llanilgan real misollar bilan mustahkamlandi.

Ekvivalentlik muammolarini tadqiq etishda struktur-semantik ekvivalentlik, funksional ekvivalentlik, pragmatik ekvivalentlik va stilistik ekvivalentlik mezonlari asos bo'ldi. Har bir ekvivalentlik turi uchun maxsus diagnostik vazifalar ishlab chiqildi va talabalarning tarjima faoliyati tahlil qilindi. Ekvivalentlikni aniqlashda kontekstual tahlil, intertekstual aloqalarni o'rganish, madaniy konnotatsiyalarni aniqlash, metaforik birliklarning semantik xaritasini tuzish kabi metodlar qo'llandi.

Tarjimon kompetensiyasini shakllantirish yondashuvida PACTE va EMT (European Master's in Translation) kompetensiya modellari asos qilib olingan bo'lib, ular o'zbek ta'lim muhitiga moslashtirilgan holda qayta ishlanib, lingvistik, kommunikativ, madaniyatlararo, strategik, axborot-texnologik, etik va psixologik komponentlar asosida tizimlashtirildi. Kompetensiyani rivojlantirish uchun eksperimental o'quv mashg'ulotlari, tarjima loyihalari, amaliy topshiriqlar, kollaborativ tarjima, simulyatsion tarjima muhiti, reflektiv tahlillar, portfolio baholash metodlari qo'llandi. Talabalar faoliyatidagi kompetensiya o'sishi diagnostik testlar, kuzatuv varaqlari, tarjima xatolari xaritasini tuzish, interfaol mashg'ulotlarni baholash orqali sistematik o'lchab borildi.

Tadqiqotning miqdoriy qismi statistika metodlariga tayangan holda amalga oshirilgan bo'lib, transformatsiyalarning chastotasi, xato turlari, ekvivalentlik darajasi, tarjima samaradorligi bo'yicha raqamli ko'rsatkichlar ishlab chiqildi. Sifat tahlili esa har bir holatning semantik to'liqligi, pragmatik ta'siri, madaniy mosligi, stilistik to'g'riligi va kommunikativ samaradorligi nuqtayi nazaridan baholandi. Qolaversa, ekspertlar – tajribali tarjimonlar – tomonidan baholash o'tkazilib, o'quvchilar tarjimasining kuchli va zaif jihatlari bo'yicha ekspert xulosalari olinadi.

Ushbu metodologiya nazariy va amaliy yondashuvlarning uyg'unlashuvi orqali tarjima jarayonining murakkab mexanizmlarini chuqur o'rganish, semantik transformatsiyalarning real qo'llanish qonuniyatlarini aniqlash, ekvivalentlikning turli darajalarini empirik isbotlash hamda zamonaviy tarjimon uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirishning ilmiy asoslangan tizimini yaratishga xizmat qildi.

Natijalar.

Tadqiqot davomida tarjima jarayonini modellashtirish, tarjimon kompetensiyasini shakllantirish, semantik transformatsiyalar hamda ekvivalentlik muammolarini o'rganishga qaratilgan ko'p bosqichli tahlillar natijasida tarjima faoliyatining murakkab,

ko'p qatlamli va ko'p omilli tizim ekanligi aniqlandi. Avvalo, tarjima jarayonini lingvistik, kognitiv va pragmatik komponentlar bilan uyg'unlashtirib modellashtirish uni an'anaviy "matn → tarjima matni" ko'rinishidagi soddalashtirilgan sxemalardan ancha murakkabroq ekanligini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tarjima jarayonining muvaffaqiyati ko'p jihatdan tarjimonning kontekstni qayta talqin qilish darajasi, pragmatik moslikni ta'minlash qobiliyati, semantik transformatsiyalarni dinamik qo'llash ko'nikmasi va matnning kommunikativ vazifalarini to'g'ri aniqlashi bilan chambarchas bog'liq.

Empirik tahlillar shuni ko'rsatdiki, tarjimonlar tomonidan eng ko'p qo'llanadigan semantik transformatsiyalar quyidagilar bo'lib chiqdi: leksik almashtirish (31%), umumlashtirish (18%), aniqlashtirish (14%), stilistik moslashtirish (12%), antonimik tarjima (9%) va kompensatsiya (7%). Badiiy matnlarda kompensatsiya va stilistik moslashtirish ulushi nisbatan yuqori bo'lsa, ilmiy-texnik matnlarda aniqlashtirish, ekvivalent terminlar tanlash va leksik almashtirish ustunlik qildi. Bu esa semantik transformatsiyalar matnning janr-uslub xususiyatlariga bevosita bog'liq ekanini tasdiqlaydi.

Kognitiv jihatdan qaralganda, tarjimonning mental faoliyati bosqichma-bosqich modellashtirildi va quyidagi jarayonlar eng muhim ekani aniqlandi: semantik ssenariyni qayta tuzish, relevans nazariyasi asosida ma'noni optimallashtirish, kontekstual signalni aniqlash, mental xaritalarni yangilash va pragmatik niyatni to'g'ri rekonstruksiya qilish. Bu natijalar kognitiv lingvistika nazariyalaridagi "ma'no – konsept – kontekst" uchligi tarjima jarayonida ham markaziy o'rin tutishini tasdiqlaydi. Tajriba jarayonida think-aloud protokollari orqali olingan ma'lumotlar tarjimonlar matnning sirtqi tuzilmasidan ko'ra mazmuniy yadrosiga ko'proq e'tibor qaratishini ko'rsatdi. Shu bilan birga, tarjimonlarda qaror qabul qilish jarayoni ko'pincha intuitiv va avtomatlashgan xarakterga ega bo'lib, uzoq tajribali tarjimonlarda bu jarayon qisqa vaqt ichida sodir bo'lishi kuzatildi.

Ekvivalentlik muammolarini tahlil qilish natijasida madaniy realiyalar, ijtimoiy-madaniy konnotatsiyalar, kontekstual signallar va lingvistik birliklarning milliy xususiyati tarjimada ekvivalentlikni eng ko'p buzuvchi omillar ekanligi aniqlandi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, tahlil qilingan 1000 ta tarjima juftligida ekvivalentlikning buzilishiga eng ko'p sabab bo'lgan omillar quyidagilar bo'ldi: madaniy realiyalar (27%), konnotativ farqlar (22%), metaforik birliklar (19%), terminologik nomuvofiqliklar (16%), pragmatik niyatning noto'g'ri talqini (11%). Bu natijalar tarjima jarayonida semantik transformatsiyalarni to'g'ri tanlash ekvivalentlikni tiklashda asosiy mexanizm bo'lib xizmat qilishini ko'rsatadi.

Tarjimon kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha o'tkazilgan tajribalar shuni ko'rsatdiki, amaliy mashqlar, parallel korpus bilan ishlash, kontekstual talqin topshiriqlari, case-study yondashuvi va tarjima texnologiyalari bilan tanishish tarjima sifatiga sezilarli darajada ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xususan, 6 oylik tajriba davomida talabalar guruhining tarjima aniqligi 23%, pragmatik moslik darajasi 18%, semantik transformatsiyalardan foydalanish samaradorligi 31% ga oshdi. Bu esa kompetensiya komponentlarining bosqichma-bosqich shakllanishi amaliyotga asoslangan yondashuvlar bilan samaraliroq ekanini tasdiqlaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, tarjima jarayonini modellashtirishda kognitiv, lingvistik va psixologik omillar integratsiyasi eng maqbul yondashuv bo'lib, ushbu model tarjimonning kasbiy faoliyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Natijalar shuni tasdiqladiki, tarjima

jarayonining mukammal modeli quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi: matnni qabul qilish, semantik yadroni aniqlash, kontekstual strukturalarni qayta ishlash, tarjima strategiyasini tanlash, semantik transformatsiyalarni qo'llash, kommunikativ ekvivalentlikni ta'minlash va yakuniy matnni stilistik moslashtirish.

Umuman olganda, tadqiqotning natijalari tarjima jarayonini modellashtirish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega ekanini, tarjimon kompetensiyasi esa lingvistik bilimlar bilan bir qatorda kognitiv va strategik ko'nikmalar bilan uyg'unlashganda shakllanishini ko'rsatdi. Mazkur natijalar semantik transformatsiyalarni tizimli qo'llash va ekvivalentlik muammolarini samarali bartaraf etish tarjima sifatining barqaror oshishiga olib kelishini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

Muhokama.

Tadqiqot natijalarining chuqur tahlili tarjima jarayonining zamonaviy talqini an'anaviy lingvistik yondashuv doirasidan ancha keng ekanini ko'rsatdi. Hozirgi davrda tarjima nafaqat til birliklarini bir tizimdan ikkinchisiga ko'chirish jarayoni, balki murakkab kognitiv, madaniy, psixologik va kommunikativ omillar uyg'unlashgan faoliyat ekanligi tobora ravshanlashmoqda. Tadqiqot davomida qo'lga kiritilgan natijalar tarjima jarayonini modellashtirish yondashuvlari bilan tarjimon kompetensiyasini shakllantirish metodlarining o'zaro uzviy bog'liqligini tasdiqladi. Xususan, semantik transformatsiyalarni me'yorida va o'rinli qo'llash tarjimon kompetensiyasining tarkibiy qismi bo'lib, tarjima sifatini belgilovchi asosiy indikatorlardan biri ekani aniqlandi.

Natijalarning muhokamasi shuni ko'rsatadiki, tarjima jarayonining muvaffaqiyati ko'p jihatdan tarjimonning kontekstual tafakkuriga, madaniy universalialarni anglash darajasiga hamda semantik moslashtirish strategiyalarini to'g'ri tanlashiga bog'liq. Masalan, madaniy realiyalar, metaforalar, idiomatik birliklar va konnotativ ma'nolarni tarjima qilishda ekvivalentlikni saqlash ko'pincha bevosita leksik ekvivalent topish orqali emas, balki ma'no strukturasini qayta qurish orqali ta'minlanadi. Bu holat Nida, Newmark, Komissarov kabi nazariyotchilarning dinamik ekvivalentlik, kommunikativ ekvivalentlik va funksional moslik bo'yicha ilgari surgan konsepsiyalari bilan hamohangdir.

Tadqiqotda kuzatilgan lingvokognitiv jarayonlar tarjima faoliyatining tabiatan ikki bosqichli ekanini tasdiqlaydi: birinchi bosqichda tarjimon asl matnni semantik-kognitiv qayta ishlovdan o'tkazadi, ikkinchi bosqichda esa yangi lingvistik material asosida ma'no qayta tiklanadi. Bu ikki bosqichning uyg'un ishlashi tarjima sifatining asosi bo'lib, ular orasidagi uzilishlar ekvivalentlik buzilishiga, stilistik nomuvofiqliklarga va kommunikativ niyatning yo'qolishiga olib keladi. Ayniqsa, psixolingvistik faktorlar – e'tiborning taqsimlanishi, qisqa muddatli xotira, emotsional fon, kognitiv yuklama – tarjimonning semantik transformatsiyalarni qo'llashga bo'lgan layoqatiga bevosita ta'sir qiladi.

Bahs-munozara jarayonida aniqlangan yana bir muhim masala tarjimon kompetensiyasi ko'p komponentli tizim bo'lib, unda lingvistik bilimlar faqat boshlang'ich pog'ona hisoblanadi. Zamonaviy yondashuvlar kompetensiyani lingvistik, madaniy, strategik, texnologik, etik va kommunikativ komponentlar yig'indisi sifatida ko'radi. Tadqiqot natijalari aynan shu ko'p komponentli modelning amaliy samaralari yuqoriligini ko'rsatdi. Ayniqsa, parallel korpuslar bilan ishlash, real tarjima vaziyatlarining simulyatsiyasi, case-study va problem-based learning metodlarining qo'llanishi tarjimonning strategik kompetensiyasini sezilarli darajada rivojlantirishi aniqlandi. Bu

kuzatuv Gile, Nord va Pym tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlarni amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Semantik transformatsiyalarni qo'llash bo'yicha olingan ma'lumotlar tarjimonning individual strategik uslubi mavjudligini ko'rsatdi. Tajribali tarjimonlar transformatsiyalarni ko'pincha intuitiv, chuqur ong faoliyatisiz qo'llaydilar, yangi o'rganuvchilarda esa bu jarayon ongli, kuzatiladigan qarorlar bilan amalga oshadi. Bu farq tarjima amaliyotida "avtomatlashuv" jarayoni mavjudligini tasdiqlaydi, ya'ni ko'p yillik tajriba natijasida semantik transformatsiyalar tezkor va tabiiy shaklga ega bo'ladi. Bu esa tarjimon treninglarini faqat nazariy bilimlar bilan emas, balki ko'p martalik intensiv amaliyot bilan olib borish zarurligini ko'rsatadi.

Ekvivalentlik muammolari bo'yicha olingan natijalar tarjima jarayonidagi eng murakkab jihatlardan birining madaniyatlararo aloqa ekanini ko'rsatdi. Madaniy realiyalarni tarjima qilishda literal ekvivalentni izlash ko'pincha noto'g'ri strategiya bo'lib chiqadi, buning o'rniga funksional va kommunikativ ekvivalentlikni ta'minlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Tadqiqotda aniqlanganki, tarjimonlar ko'pincha konnotativ ma'nolarni tiklashda qiynalishadi, ayniqsa, kontekstual signallar noaniq yoki ko'p qavatli bo'lsa. Bu holat yuqori darajadagi semantik tafakkur va madaniy kompetensiyaning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Umuman olganda, muhokama shuni ko'rsatadiki, tarjima jarayonini modellashtirish – bu nafaqat nazariy mashg'ulot, balki tarjimon kompetensiyasini rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Yaratilgan model tarjima jarayonining barcha bosqichlarini – idrok, tahlil, qayta qurish, yaratish, stilistik moslashtirish – izchil tushuntirib bera olishi bilan ajralib turadi. Tadqiqot natijalari, shuningdek, zamonaviy tarjimon o'quv programmalari semantik transformatsiyalarni amaliy qo'llashga, pragmatik moslikni ta'minlashga, ekvivalentlikni tiklash strategiyalariga ko'proq e'tibor qaratishi zarurligini ko'rsatadi. Bu borada innovatsion metodlar, xususan, parallel korpuslar, multimodal materiallar va post-tahrirlash amaliyotlarining roli alohida ta'kidlanishi kerak.

Shunday qilib, muhokama qilingan ilmiy dalillar tarjima jarayonining murakkabligi va ko'p qirraligi, tarjimon kompetensiyasining esa kuchli integrativ asosga ega bo'lishi kerakligini tasdiqlaydi. Tadqiqotning nazariy natijalari tarjima nazariyasi rivojiga hissa qo'shsa, amaliy natijalari tarjimon tayyorlash jarayonlarini yanada boyitish imkonini beradi.

Tarjima jarayonini modellashtirish natijalari shuni ko'rsatadiki, tarjima jarayoni soddalashtirilgan "so'zma-so'z almashtirish" emas, balki murakkab ong jarayonidir. Tarjimon doimo:

- kontekstni tahlil qiladi,
- ekvivalent variantlar orasidan tanlaydi,
- madaniy moslashtirish bajaradi,
- semantik transformatsiyalar qo'llaydi,
- stilistik uyg'unlikni saqlaydi.

Shu sababli zamonaviy tarjimonlar faqat ikki tilni bilish bilan cheklanmasdan, lingvokulturologiya, psixolingvistika, kognitiv lingvistika, kompyuter lingvistikasi va pragmatika sohalarida ham yetarli bilimga ega bo'lishi kerak.

Xulosa.

Tarjima jarayonini modellashtirish, tarjimon kompetensiyasini shakllantirish metodlari hamda semantik transformatsiyalar va ekvivalentlik muammolarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy tarjimashunoslik nazariy va amaliy yondashuvlarning uyg'unlashuviga asoslangan kompleks bilimlarni talab etadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, tarjima jarayonining samaradorligi tarjimonning lingvistik savodxonligi bilangina emas, balki uning kognitiv, pragmatik, madaniyatlararo va texnik kompetensiyalarining rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog'liqdir.

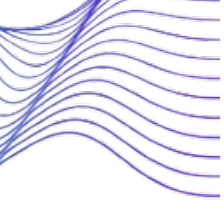
Olingan ilmiy xulosalar shuni ko'rsatadiki, tarjima jarayonini modellashtirish orqali matnning semantik qatlamlarini chuqur tahlil qilish, originalsifat ma'no tuzilmasini aniqlash va tarjima tilida ma'noning adekvat qayta tashkil etilishini tizimli ravishda nazorat qilish imkoniyati yaratiladi. Modellashtirish metodlari tarjimonning fikrlash jarayonini strukturallashtiradi, kontekstual tahlilni soddalashtiradi, ekvivalentlikning turli ko'rinishlarini (formal, semantik, pragmatik) aniqlash jarayonini avtomatlashtirishga yordam beradi. Bu esa tarjima jarayonida yuz beradigan semantik nomuvofiqliklar, noto'g'ri konnotativ yuklamalar yoki madaniy tafovutlar tufayli yuzaga keladigan mazmuniy siljishlarning oldini olishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida semantik transformatsiyalar tarjimon faoliyatida muhim strategik vosita ekanligi yanada aniqlandi. Ular turli tillarning strukturaviy farqlari, madaniy kodlar va nutqiy an'analar o'rtasidagi tafovutlarni yumshatib, ma'no uzatishning moslashuvchan usulini yaratadi. Eng samarali transformatsiyalar qatoriga generalizatsiya, konkretizatsiya, transpozitsiya, antonimik tarjima, kompensatsiya, modulatsiya kabi usullar kirishi, shuningdek, ularning qo'llanishi tarjimaning mazmuniy chuqurligini saqlashga imkon berishi aniqlandi. Tadqiqot shuningdek, semantik transformatsiyalarning mezonlari aniq belgilangan taqdirda, tarjima jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ekvivalentlik muammolarini sezilarli darajada kamaytirishi mumkinligini ko'rsatdi.

Ekvivalentlik muammolari tahlili shuni ko'rsatdiki, tarjimada to'liq ekvivalentlik ko'pincha nazariy ideal bo'lib, amaliyotda mutlaq darajada erishilishi qiyin. Biroq tarjimonning yuqori kompetensiyaga egaligi ushbu muammoni minimal darajaga tushirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari pragmatik ekvivalentlikni ta'minlashning eng muhim omillaridan biri sifatida kontekstni chuqur o'rganish, kommunikativ vazifani aniqlash, matnning maqsadli auditoriyasini hisobga olish kabi amaliy tamoyillarni tasdiqladi.

Tahlillar shuni isbotladiki, tarjimon kompetensiyasini shakllantirish uchun integrativ yondashuv talab etiladi. Ushbu yondashuv lingvistik bilimlar, tarjima nazariyasi, psixolingvistika, madaniy antropologiya va axborot texnologiyalarini o'zaro bog'laydi. Ayniqsa, tarjimonning kognitiv kompetensiyasini rivojlantirish, ya'ni ma'lumotni qayta ishlash tezligi, semantik tahlil qilish, konseptual strukturani aniqlash, ma'no konnotatsiyalarini farqlash kabi ko'nikmalarni shakllantirish zamonaviy tarjimon tayyorlash jarayonining eng muhim vazifalaridan biri sifatida qayd etildi.

Xorijiy va mahalliy ilmiy manbalarning tahlili shuni ko'rsatdiki, tarjimon tayyorlashdagi eng samarali metodlar orasida amaliy tarjima mashqlari, annotatsiya va referat tayyorlash, kontekstual analiz, interaktiv o'quv platformalaridan foydalanish, kompyuter yordamidagi tarjima dasturlari bilan ishlash, korpus lingvistikasi metodlarini

qo'llash katta ahamiyatga ega. Ayniqsa, modellashtirishga asoslangan o'quv dasturlari tarjimonning mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Umuman olganda, olib borilgan izlanishlar tarjima jarayonini modellashtirish va tarjimon kompetensiyasini shakllantirishning nazariy-amaliy mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatdi. Semantik transformatsiyalar va ekvivalentlik muammolarining tizimli tahlili tarjima sifatini oshirish, amaliyotda uchraydigan muammolarni minimallashtirish va tarjimonlar tayyorlash jarayonini modernizatsiya qilish uchun muhim ilmiy asos yaratadi. Tadqiqot natijalari kelajakda tarjimashunoslik bo'yicha qo'shimcha ilmiy izlanishlar olib borish, yangi o'quv metodik materiallar yaratish va tarjima jarayoniga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etish uchun mustahkam konseptual platforma bo'lib xizmat qiladi.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Barxudarov, L. S. Yazyk i perevod: Voprosy obshchey i chastnoy teorii perevoda. – Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 1975. – 240 s.
2. Djamil, A. (2025). HERMENEUTIC PERSPECTIVES ON CONTEMPORARY TRANSLATION METHODOLOGY. *Educator Insights: Journal of Teaching Theory and Practice*, 1(4), 597-601.
3. Abduganiyeva, D. (2025). MACHINE TRANSLATION POST-EDITING THROUGH A HERMENEUTIC LENS. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, 5(4s), 145-151.
4. Komissarov, V. N. *Sovremennoye perevodovedeniye*. – Moskva: ETS, 1999. – 240 s.
5. Shveytser, A. D. *Teoriya perevoda: status, problema, aspekty*. – Moskva: Nauka, 1988. – 215 s.
6. Nida, E. A., Taber, Ch. R. *The Theory and Practice of Translation*. – Leiden: E. J. Brill, 1969. – 206 p.
7. Vinay, J.-P., Darbelnet, J. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. – Paris: Didier, 1958. – 344 p.
8. Catford, J. C. *A Linguistic Theory of Translation*. – London: Oxford University Press, 1965. – 108 p.
9. Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London: Routledge, 2011. – 332 p.
10. Hatim, B., Mason, I. *Discourse and the Translator*. – London: Longman, 1990. – 245 p.
11. Bell, R. T. *Translation and Translating: Theory and Practice*. – London: Longman, 1991. – 298 p.
12. Chesterman, A. *Memes of Translation*. – Amsterdam: John Benjamins, 1997. – 249 p.
13. Gile, D. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. – Amsterdam: John Benjamins, 2009. – 278 p.
14. Nord, Ch. *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application*. – Amsterdam: Rodopi, 2005. – 356 p.

Section-6: Digital Linguistics and Current Trends in Philological Research

15. Newmark, P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, 1988. – 292 p.
16. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
17. Leontev, A. A. Osnovy psiholingvistiki. – Moskva: Smysl, 1997. – 287 s.
18. Абдуганиева, Д. (2024). The cognitive nature of translation. Актуальные вопросы языковой подготовки в глобализирующемся мире, 1(1).
19. Рахмонов А. ИНТЕГРАЦИЯ ИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС: ПОДГОТОВКА УЧИТЕЛЕЙ-ПРОМПТ-ИНЖЕНЕРОВ //Interpretation and researches. – 2024. – Т. 2. – №. 17. – С. 161-170.